

प्रस्तावना

* प्रस्तावना *

* “ आग्रा शिखर परिषद - एक मूल्यमापन ” *

प्रास्ताविक -

फाळणीनंतर आपोआप भारत-पाकिस्तान यांच्यातील मतभेद नाहीसे होवून एक मैत्रीचे युग निर्माण होईल, ही अपेक्षा मुळातच अवास्तव होती. १४ ऑगस्ट १९४७ रोजी पाक स्वतंत्र झाला. १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी भारत स्वतंत्र झाला. भारत व पाकिस्तान ही दोन जुळ्यां भावांडे समजली जातात. १९४७ पासून आजपर्यंतच्या परिस्थितीचा विचार करता या दोन देशांतील परस्पर संबंध अत्यंत संघर्षपूर्ण तसेच तणावपूर्ण असलेले दिसून येतात. अनेक कारणांनी भारत-पाकिस्तान यांच्यातील संबंध बिघडलेले दिसून येतात. भारत व पाकिस्तान यांच्यातील संबंध बिघडण्याचा एक महत्वाचा प्रश्न आहे, तो म्हणजे ‘काश्मीर प्रश्न’ होय. गेल्या पाच दशकात काश्मीर प्रश्नावरून भारत व पाकिस्तान यांच्यात तणावपूर्ण वातावरण असलेले दिसून येते. वाढत्या दहशतवादी कारवायांनी व्यापलेल्या काश्मीरकडे संपूर्ण जगाचे लक्ष वेधले गेले आहे.

चोपन्न वर्षे तणावाचे वातावरण असणाऱ्या व आतापर्यंत तीन युद्धे लढलेल्या भारत व पाकिस्तान या देशांतील संबंध सुधारणे, हे दोन्ही देशांच्या बाबतीत नितांत गरजेचे आहे. तात्काळ संबंध सुधारतील असे कोणीही मानत नाही. हिंदुस्थानच्या फाळणीनंतर देन्ही देश अगदी दोन भिन्न विचारांनी त्यांच्या पुढच्या समस्येचा विचार करीत असल्याने भारत व पाकिस्तान यांच्यातील संबंध कुत्र्याच्या शेपटासारखे वाकडेच राहिलेले दिसून येतात. दोन्ही देशांनी आत्तापर्यंत चर्चा व संवादाच्या माध्यमातून जे काही मिळविले आहे त्याच्या आधारेच भविष्यात वाटचाल करण्याची गरज आहे, त्यासाठी भूतकाळातील कराराची मदत आवश्यक असते. भारत व पाकिस्तान संबंधातील अनेक बिकट प्रश्न सोडविण्याच्या दिशेने भूतकाळातील करारांनी महत्वाची भूमिका पार पाडली आहे.

काश्मीर प्रश्न सुटण्याची कितपत शक्यता आहे याची राजनीतीज, मुत्सदी, लष्करी अधिकारी, राजकिय नेते व मंत्री वारंवार चर्चा करताना दिसतात. आणि आपापल्यापरिने तो

सोडविण्याचा उपायही सुचवित असतात. ऐतिहासिकदृष्ट्या काशमीर हा भारताचा अविभाज्य भाग आहे, अशी भारताची भूमिका आहे. प्रत्यक्षात गेली ५४ वर्षे काशमीरचा एक तृतीयांश भाग बेकायदेशीरपणे पाकने बळकावला आहे, ही भारताची भूमिकाही योग्य आहे. प्रत्यक्ष नियंत्रण रेषेपलीकडील पाकव्याप्त काशमीर भारतात सामील करणे आता अशक्य वाटते. आजची नियंत्रणरेषा डोंगरमाथ्यावरून, दन्याखोच्यातून व बर्फाळ प्रदेशातून जाणारी आहे, की ज्या सीमारेषेचे रक्षण करणे भारतीय जवानांना कठीण जात आहे. काशमीर प्रश्न सतत धगधगत राहिल्यामुळे भारताला दरवर्षी सुमारे दोन हजार कोटी रुपये नियंत्रण रेषेबाहेरचे सन्माननीय स्थान टिकविण्यासाठी खर्च करावे लागत आहेत. तसेच नियंत्रणरेषेच्या संरक्षणासाठी अनेक सैनिकांचे बलिदान द्यावे लागत आहे. पाकची अवस्था यापेक्षा अधिक भयानक असलेली दिसून येते.

भारत व पाक यांच्यातील परराष्ट्र संबंध अंधाच्या बोगद्यात फसल्याप्रमाणे आहेत, असेच म्हणता येईल. परंतु बोगद्याच्या शेवटच्या टोकाला प्रकाश असतोच. आंतरराष्ट्रीय पातळीवर दबावतंत्र, चतुर राजकिय डावपेच व कुशल प्रसिद्धी तंत्राचा वापर आणि द्विराष्ट्र पातळीवर चिवटपणे चालविलेल्या वाटाघाटी एक दिवस या बोगद्यापलीकडील प्रकाश दाखवतात यात शंका नाही, परंतु भारत व पाकिस्तान हे एकमेकांचे मित्र होऊ शकणार नाहीत. परंतु दोन्ही राष्ट्रांनाही चांगल्या शेजाच्याची भूमिका बजावणे, हे दोघांच्याही बाबतीत हिताचे ठरणार आहे.

लोकशाही मानणाच्या भारताने लष्करशाहशी चर्चा करू नये असे म्हणणे तत्वतः बरोबर असले तरी, पाकमध्ये कोणती शासनपद्धती हवी हे भारत ठरवू शकत नाही. जी असेल त्यांच्याशी चर्चा करण्याशिवाय पर्याय नाही. म्हणूनच भारताने पुढाकार घेऊन भारताचे पंतप्रधान वाजपेयी यांनी मुशर्रफ यांना भारत भेटीचे नियंत्रण दिले.

दक्षिण आशियाच्या समृद्धी आणि शांततेसाठी भारत व पाकिस्तानमधील भांडण मिटणे गरजेचे आहे. हे दोन देश जर एकमेकांचे मित्र बनले तर दक्षिण आशिया मजबूत होण्यास वेळ लागणार नाही. भारतामध्ये महासत्ता बनण्याची क्षमता आहे. भारतीय नेत्यांनी आपली मुत्सदेगिरी

पणाला लावली आणि देशांचे हित जपायला अधिक प्राधान्य दिले तर भारत भविष्यात महासत्ता बनेल, यात शंकाच नाही.

शोध प्रबंधाची बांधणी :-

प्रकरण पहिले :-

शोध प्रबंधाच्या पहिल्या प्रकरणामध्ये भारत व पाकिस्तान यांच्यातील १९४७ पासून आजपर्यंतची परिस्थिती याचा मागोवा घेतलेला आहे. १९४७ मध्ये भारतातील ५६५ संस्थानांचे भारतीय संघराज्यात विलीनीकरण, जम्मू काश्मीरचे भारतामध्ये विलीनीकरण, पाकचे भारतविषयक प्रत्यक्ष धोरण, राष्ट्रसंघाने काश्मीर प्रश्न सोडविण्यासाठी केलेले प्रयत्न, पाक व भारताचे सध्याचे स्वरूप, काश्मीरची भौगोलीक माहिती, काश्मीरची समस्या, १९८९ पासूनच्या काश्मीरमधील वाढत्या दहशतवादी कारवाया, २० वे शतक व दहशतवाद इत्यादी घटकाचा सविस्तर अभ्यास केलेला आहे.

अणवस्त्रे, लष्करी सामर्थ्य यांचा अभ्यास, भारताची काश्मीर संबंधीची भूमिका तसेच पाकची काश्मीर संबंधीची भूमिका इत्यादी सर्व घटकांचा सखोल व सविस्तर अभ्यास केलेला आहे. भारत-पाक यांच्यातील संबंध बिघडण्याची परिस्थिती यांचाही अभ्यास या प्रकरणामध्ये केलेला आहे.

प्रकरण दुसरे :-

शोध प्रबंधाच्या दुसऱ्या प्रकरणामध्ये गेल्या ५५ वर्षांमध्ये भारत व पाक या दोन देशांच्या परस्परसंबंधाच्या इतिहासाने अनेक प्रश्न निर्माण कसे झाले आहेत, याचा सखोल अभ्यास केलेला आहे. दोन्हीही देशातील काश्मीर लढा थांबविण्यासाठी, परस्पर सलोख्याचे संबंध प्रस्थापित करण्यासाठी त्या त्या परिस्थितीमध्ये अनेक करार झाले होते.

- १) पं. नेहरू - लियाकत अली करार (१० एप्रिल १९५१)
- २) पं. नेहरू - नून करार (सप्टेंबर १९५८)
- ३) पं. नेहरू - आयुबखान करार (सप्टेंबर १९६०)

- ४) स्वर्णसिंग - भुट्टो वाटाघाटी (१९६२ - १९६३)
- ५) कच्छ करार (१९६४)
- ६) लालबहादुरशास्त्री - आयुबखान, ताश्कंद करार (१९६६)
- ७) इंदिरा गांधी - झुल्फीकार अली भुट्टो (सिमला करार १९७२)
- ८) लाहोर जाहिरनामा (अटलबिहारी वाजपेयी - शरीफ १९९९)
- ९) सांमजस्य करार (अटलबिहारी वाजपेयी - शरीफ)

या प्रकरणात वरील सर्व करारांची, जाहीरनाम्यांची माहिती, त्या काळातील परिस्थिती, करार, कोणत्या नेत्यांमध्ये, कोठे, केंव्हा झाला, कराराची कलमे इत्यादी सर्व बाबींचा अभ्यास केलेला आहे. कराराचे स्वरूप, कलमे याबद्दलच्या माहितीचे सदर प्रकरणात विश्लेषण केलेले आहे.

प्रकरण तिसरे :-

शोध प्रबंधाच्या तिसऱ्या प्रकरणामध्ये, फेब्रुवारी १९९९ मध्ये राष्ट्रीय लोकशाही आघाडीचे पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी व पाकचे तत्कालीन पंतप्रधान शरीफ यांच्यात ऐतिहासिक लाहोर करार झाला. करारानुसार दोन्ही देशाच्या आर्थिक, राजकिय, सांस्कृतिक अशा विविध क्षेत्रांमध्ये मित्रत्वाचे नाते निर्माण करण्याचे ठरले होते. भारत, पाकच्या या कुटील डावास बळी पडला. संपूर्ण भारत या करारामुळे हुरव्हून गेला होता. काही दिवसानंतर शरीफ यांच्या आदेशानुसार पाक सैन्याने काश्मीरमध्ये भारतीय हद्दीत घुसून कारगील या महत्वाच्या व रसद पुरविण्याच्या हमरस्त्यावर नाकेबंदी केली होती. या सर्व गोष्टीचा सुगावा भारताला जून १९९९ ला म्हणजेच तीन महिन्यांनी लागला होता, ते सुद्धा पाक घुसखोरांनी भारतावर हल्ला सुरु केला त्यावेळेसच, अन्यथा नाही. या काळात दोन्ही देशांकडून विविध क्षेपणास्त्रांचा एकमेकांच्या सैन्यांवर मारा होत होता. भारतातर्फे प्रथमच बोफोर्स तोफांचा कारगील युद्धात समावेश करण्यात आला होता. या दरम्यानच्या काळात या दोन राष्ट्रांचे संबंध अत्यंत तणावपूर्ण होते. काश्मीर तसेच संपूर्ण भारतातील लोक सतत तणावाखाली वावरत होते.

कारगील नियंत्रीत युद्ध, शीतयुद्धाची माहिती या प्रकरणात अभ्यासली आहे. कारगील गाव, ऑपरेशन टोपॅक योजना, पाकची झालेली घुसखोरी, कारगील युद्धाचा कालपट, कारगील युद्धाचा पंचनामा, भारतीय गुप्तहेरांची कर्तव्यात कसूर, कारगील युद्धामुळे झालेला अनाठायी खर्च, कारगील युद्धातील भारतीय सैनिकांच्या अद्वितीय पराक्रमाचे वर्णन इत्यादी घटकांचा अभ्यास या प्रकरणात केला आहे.

प्रकरण चौथे :-

शोध प्रबंधाच्या चौथ्या प्रकरणामध्ये भारताचे पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी व पाकचे राष्ट्राध्यक्ष परवेज मुशर्रफ यांची पूर्ण कारकीर्द, मुशर्रफची एकाधिकारशाहाची भूमिका, पाकमधील लष्करी उठावानंतरच्या प्रमुख घडामोडी, शरीफ यांना झालेली जन्मठेपेची शिक्षा, शरीफ यांचे देशांतर, भारत-पाकिस्तान संबंध सुरळीत होण्यासाठी भारताचे पंतप्रधान वाजपेयी यांनी मुशर्रफ यांना चर्चेस येण्याचे निमंत्रण, मुशर्रफ यांचा भारत दौरा, स्वागत, आग्रा शिखर परिषद चर्चा, मुशर्रफची हुरियत संघटनेच्या नेत्यांशी चर्चा, नेहरवाली हवेलीस भेट, चर्चेच्या पाच केच्या इत्यादी घटकासंबंधी याप्रकरणात सविस्तर असा अभ्यास केला आहे.

तसेच परवेज मुशर्रफ, शिवसेनाप्रमुख बाळासाहेब ठाकरे, विश्व हिंदू परिषद, लालकृष्ण अडवाणी इत्यादीच्या शिखरपरिषदेसंबंधी वक्तव्याचा अभ्यास केला आहे. हवाईदल प्रमुखांचा मुशर्रफना सलाम ठोकण्याचा नकार इत्यादी घटकांचा या प्रकरणामध्ये संशोधन पद्धतीने अभ्यास केला आहे.

प्रकरण पाचवे :-

शोध प्रबंधाच्या पाचव्या प्रकरणामध्ये आग्रा शिखर परिषद यशस्वी की अयशस्वी झाली, याचा संशोधन पद्धतीने अभ्यास केला आहे. १५ जुलै २००१ मधील आग्रा येथे झालेल्या शिखर परिषदेला त्या काळात नको इतकी प्रसिद्धी मिळाली होती. पाकचे लष्करशाह ऐवजी राष्ट्राध्यक्ष म्हणवून घेणारे मुशर्रफ यांच्या दृष्टीने ती परिषद जास्त यशस्वी ठरली होती. पाकिस्तान स्वतःची बाजू पक्की तसेच मजबूत करूनच आग्रा शिखर परिषदेला आला होता.

भारताने पुन्हा एकदा या परिषदेमध्ये निर्णयक्षमता, मुत्सदेगिरी, राजनिती, निर्णय प्रक्रियेतील संघटन इत्यादीबाबत ढिसाळपणा दाखविला. प्रसारमाध्यमांचा वापर नीट न केल्यामुळे यातही नियोजनात भारताला अपयश पत्करावे लागले. मात्र यात भारताची जास्त बदनामी झाली असे म्हणता येईल. खरे तर भारताने पाककडून शिखर परिषदेच्या उद्देशांची श्वेतपत्रिका मान्य करूनच आमंत्रण द्यायला पाहिजे होते.

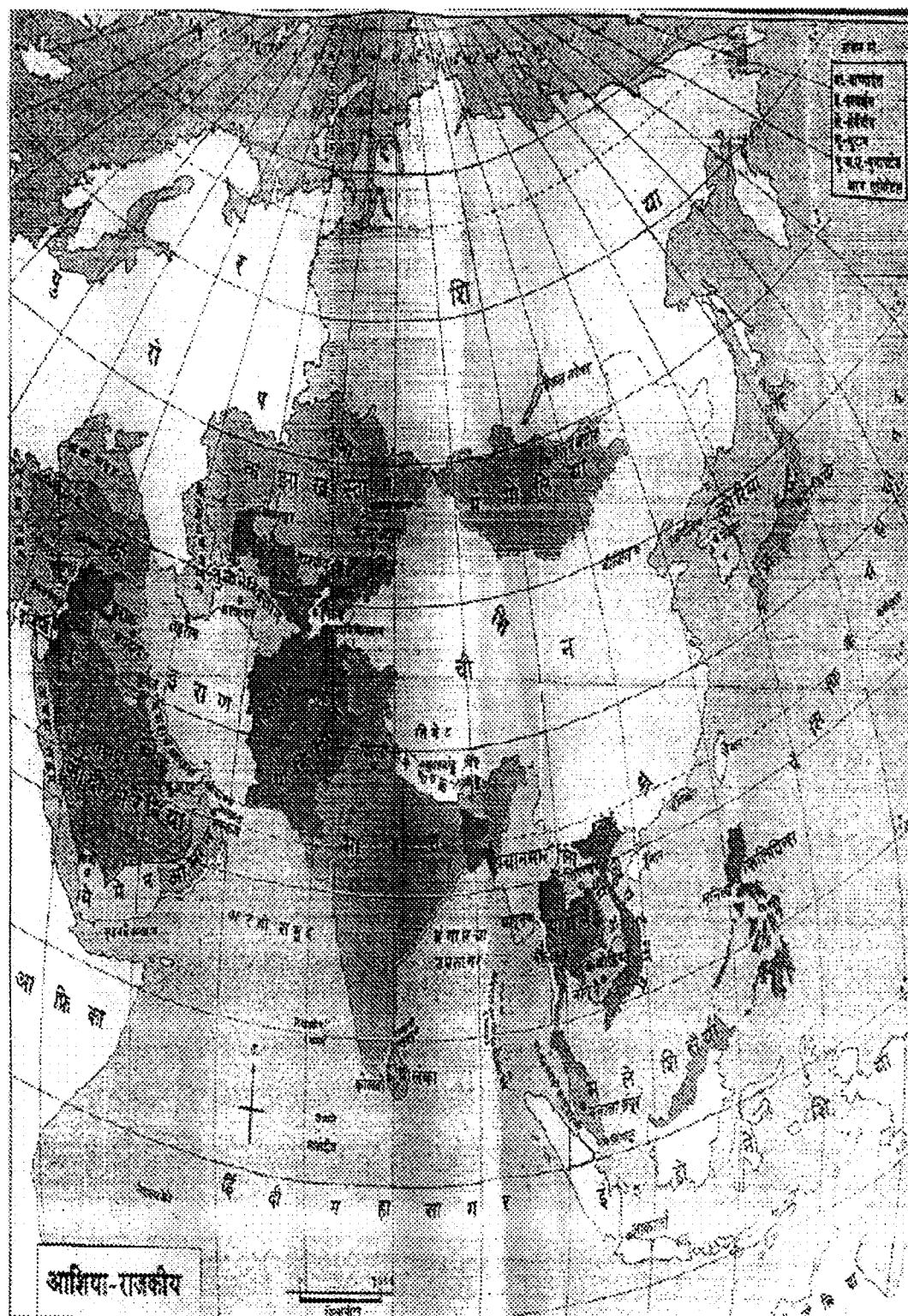
पाकिस्तानचे लष्करशहा परवेज मुशर्रफ यांनी भारतात येऊन पाक धार्जीण दहशतवादी संघटनेच्या नेत्यांना चर्चेला बोलावून एक प्रकारे त्यांच्या कृत्याचे समर्थनच केले. परिणामी नंतर दहशदवादी कृत्यांना उथान येऊन निरपराध लोक नाहक मारले गेले. यात पाकिस्तानबरोबर भारतही तितकाच जबाबदार ठरतो. भारताने आत्तापर्यंत चीनबरोबर पडती भूमिका घेतलीच आहे. आता तर पाकसमोर नमते धोरण स्वीकारायला सुरुवात केली आहे.

संशोधन पद्धत :-

भारत व पाकिस्तान यांच्यातील १९४७ पासून आतापर्यंतचे संबंध तसेच त्यांच्यात झालेले करार, कारगील युद्ध, आग्रा येथे वाजपेयी व मुशर्रफ यांच्यात झालेली आग्रा शिखर परिषद, या प्रबंधाच्या संशोधनासाठी ऐतिहासिक पद्धत व निरीक्षण पद्धतीचा उपयोग केला आहे. गेली ५४ वर्षे या दोन राष्ट्रात वितुष्ट आणणारा काश्मीर प्रश्न हाच मूळ प्रश्न आहे, म्हणून या दोन राष्ट्रातील संबंध सुधारण्याच्या दृष्टीने आग्रा शिखर परिषदेकडे आशेने पाहिले जात होते. संपूर्ण जगाचेही त्यावेळी आग्रा शिखर परिषदेकडे लक्ष लागले होते.

आग्रा शिखर परिषद, भारत व पाकिस्तान या दोन राष्ट्रांसंबंधी होती. या आग्रा शिखर परिषदेचे फलित सर्व लोकांना समजावे म्हणून मी, “ आग्रा शिखर परिषद- एक मूल्यमापन ” हा प्रबंध लिहिण्याचा निश्चय केला. त्यानुसार भारत व पाकिस्तान यांच्यातील १९४७ पासून आतापर्यंतच्या संबंधाचा अभ्यास या प्रबंधात संशोधन पद्धतीने केला आहे. आग्रा शिखर परिषद यशस्वी झाली, की अयशस्वी झाली याचा अभ्यास करणे माझ्या दृष्टीने महत्वाचे आहे. आग्रा शिखर परिषदेत कोणाचे कुठे चुकले? हे सुद्धा जनतेसमोर संशोधन पद्धतीने निष्कर्ष

मांडले आहेत. आग्रा शिखर परिषदेतील त्रुटी, राजकिय मते, तसेच उपलब्ध माहितीचे विश्लेषण करून मत मांडण्याचा भी प्रयत्न केला आहे. “ आग्रा शिखर परिषद - एक मूल्यमापन ” हा प्रबंध लिहित असताना देशातील अनेक महत्वाची पुस्तके, वर्तमानपत्रे, साप्ताहिके, दिवाळी अंक, लेखमाला या सर्वांचा वापर या प्रबंधात केलेला आहे.

जगाच्या नकाशातील भारताचे व पाकिस्तानचे भौगोलिक स्थान